

¹ Дослідження здійснено в межах проекту «Топонімічна химера»: перейменування в Харкові, конфлікт пам'ятей та ідентичностей», реалізованого за підтримки Харківського офісу Фонду Конрада Аденауера.

<https://doi.org/10.15407/mics2021.12.024>

УДК 94(477.54)»20»

Роман Любавський,

кандидат історичних наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Lubavsky@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3496-9699>

МУРАЛИ ХАРКОВА: ПРОСТІР, ПАМ'ЯТЬ, ПОЛІТИКА ¹

У статті проаналізовано мурали Харкова, що з'явилися у місті упродовж 2008–2020 рр. 24 арт-об'єкти розглянуто як медіатори історичної пам'яті, що ретранслюють різні наративи/дискурси: радянсько-ностальгійний, регіональний, національний; виявлено контекст їх створення, практики їх інструменталізації різними агентами історичної пам'яті.

Ініціатором появи муралів, що репрезентують радянсько-ностальгійний дискурс, є міська влада. Найбільше таких зображень з'явилося у місті у 2013 р., напередодні святкування Дня міста та відзначення 70-річчя визволення від німецької окупації. Очільники міста ініціювали проект «Гордость Харькова», у межах реалізації якого у місті було створено мурали із зображенням харків'ян, життя та творчість яких безпосередньо пов'язані із подіями «Великої Вітчизняної війни» (В. Гризодубова, Г. Жуков, К. Шульженко, П. Набойченко). Ці та інші зображення ілюструють радянсько-ностальгійний і регіональний виміри публічного простору міста. Вони найчастіше поєднуються між собою, латентно або прямо актуалізуючи фантомні болі «першої столиці». Такі зображення завжди персоніфіковані. Критерії вибору персоналії – уродженець та мешканець Харкова, відомий на загальносоюзному рівні (Л. Гурченко, І. Бугримова та ін.). Від 2014 р. спостерігаємо появу в місті зображень загальнонаціональних символів, що можна інтерпретувати як спробу вписати Харків до національного наративу, продемонструвати перебування міста у core українського політичного проекту. Такі мурали є персоніфікованими й абстрактно-символічними (Т. Шевченко, воїни – герої Крут, герб України, петриківський розпис, вишиванка (орнамент), лялька-мотанка та ін.). Ініціаторами створення цих муралів є

² Ковалевська, О. (2018). Візуальні студії. В В. Смолій (Ред.), Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колект. монографія (с. 120, 142). Київ.

³ Там само, 144.

⁴ Аванесов, С. Что можно назвать визуальной семиотикой? *Праксема. Проблемы визуальной семиотики*, 1, 10–22.

⁵ Штомпка, П. (2007). *Визуальная социология. Фотография как метод исследования*. Москва.

⁶ Александров, Е. (2003). *Опыт рассмотрения теоретических и методологических проблем визуальной антропологии*. Москва.

⁷ Ковалевська, О. Візуальні студії, 141.

⁸ Замятин, Д. (2010). Гуманитарная география: предмет изучения и основные направления развития. *Общественные науки и современность*, 4, 128.

міська влада і громада міста. Зазначимо, що національний наратив майже ніколи не поєднувався з регіональним. Утім, зафіксовано випадки, коли радянсько-ностальгійний, регіональний та національний дискурси проектувалися в одному зображенні. Приміром, є мурал, на якому зображено загиблих воїнів-афганців і воїнів, що загинули під час АТО. Це може свідчити про багатоплановість історичної пам'яті мешканців регіону.

Отже, аналіз муралів як медіаторів певного образу минулого у просторі Харкова засвідчив, що з 25 муралів, створених у 2008–2020 рр., які мають яскраво виражене ідеологічне забарвлення, 13 ретранслюють у просторі міста Харкова радянсько-ностальгійний наратив, 12 – регіональний, 10 – національний.

Ключові слова: мурали, Харків, публічний простір, історична політика.

За висновками науковців, сьогодні відбулось кардинальне розширення сфери візуального у громадському житті, візуалізація оточує людину на всіх рівнях її буття². Простір сучасних міст перенасичений різними креолізованими текстами, до яких традиційно відносять рекламні повідомлення, продукти графічного дизайну, плакати, банери тощо. Споживання візуальних об'єктів є звичною культурною практикою містян. Подорож містом передбачає візуальну комунікацію людини із довколишнім світом. На думку О. Ковалевської, візуальне повідомлення має значний потенціал і здатність інформувати та освічувати, впливати на соціум та його окремих представників³. Цей процес сьогодні вивчають у межах таких дослідницьких підходів, як візуальна семіотика⁴, соціологія⁵, антропологія⁶, гуманітарна географія тощо. Об'єктами візуальної куль-

тури серед інших є мурали⁷. Метою цієї розвідки є виявлення та аналіз муралів Харкова як маркерів історичної політики та медіаторів пам'яті у міському просторі. Для цього дослідження важливими були методологічні підходи імажинальної географії, центральною категорією якої є поняття географічного образу – образ території, місця, культурного ландшафту. Його аналіз відбувається з урахуванням когнітивно-географічного контексту і локального (регіонального, просторового) міфу⁸. Тому завданням роботи було проаналізувати мурали Харкова з погляду їх належності/ретрансляції радянського, регіонального та національного дискурсу. Їхні сюжети та контексти створення символічно вписують Харків до загальносоюзного чи загальнонаціонального українського політичного і культурного простору, або підсилюють його регіональне значення. До про-

⁹ Касьянов, Г. (Ред.). (2018). *Політика і пам'ять. Дніпро – Запоріжжя – Одеса – Харків. Від 1990-х до сьогодні*. Львів; Посохов, С. (2017). Професійні історики і політика пам'яті в харківському регіоні (доба незалежної України). В *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України* (с. 277–291). Дніпропетровськ; Боженко, А. (2020). Столичний Харків: утопія, конструктивізм, пам'ять (1919–1934 рр.). *City History, Culture, Society*, 8, 36–44.

¹⁰ Мусієздов, О. (2011). Ідентифікація Харкова: досвід конструювання образу міста. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*, 15, 217–234.

¹¹ Культурний проєкт «П'ятий Харків» розпочинає новий сезон. Retrieved from <https://kharkivoda.gov.ua/news/104979>.

¹² Топ-12 муралов Харькова. Retrieved from <https://kharkivoda.gov.ua/news/104979>; <https://mykharkov.info/news/top-12-muralov-harkova-10027.html>.

¹³ Самые красивые и креативные муралы, арт-объекты и граффити Харькова. Retrieved from <https://mural.kh.ua/>.

¹⁴ Ковалевська, О. Візуальні студії, 152.

блем ідентичності харків'ян та образу міста, політики пам'яті в регіоні вже неодноразово зверталися історики ⁹, соціологи ¹⁰, митці й письменники ¹¹.

Останніми роками вулиці і площі, монументи і пам'ятники стали ареною боротьби різних візій минулого та відповідно майбутнього України. Трансформація міського простору із початком декомунізації отримала нові імпульси. Суспільно-політична ситуація у країні зумовила збільшення суспільного запиту на зміну урбаністичного ландшафту. Журналісти регіональних та центральних видань і телеканалів регулярно складають рейтинги найкращих муралів міста ¹². Упродовж останніх років можемо спостерігати збільшення кількості арт-об'єктів (мурали, графіті, стріт-арт тощо) вуличного мистецтва у місті. Вони мають різне смислове навантаження, від нейтрального і філософського до ідеологічного. Виявити їхню кількість досить складно, адже простір міста повсякчас змінюється, одні зображення зникають, інші з'являються, їх офіційного реєстру немає. Втім, є волонтерські проєкти, що фіксують мурали у міському ландшафті. Зокрема, аналіз бази даних проєкту «МуХа Муралы Харькова», створеного із залученням ГІС-технологій, виявив 57 (найбільших) муралів міста ¹³. За допомогою методів залученого спостереження та візуального аналі-

зу міського простору було виявлено мурали, що мають чітке символічне навантаження та репрезентують культурні орієнтири місцевої влади, оскільки вони створюються за рахунок місцевого бюджету, та запиту громадськості. Можемо констатувати, що яскраво виражене символічне (до певної міри ідеологічне) значення мають 24 об'єкти (див. табл.). До аналізу також було долучено один об'єкт із Харківської області (Лозова) як показовий приклад.

Мурали проаналізовано як візуальні історичні джерела за усталеним алгоритмом: опис (кого/що зображено, аналіз композиції тощо), первинна інтерпретація (визначення того, ким є зображені постаті, які об'єкти чи символічні предмети зображено, яке інформаційне навантаження вони мають), вторинна інтерпретація (визначення контексту появи джерела муралу) ¹⁴. Звісно, аналіз цих муралів не дає вичерпного уявлення про домінуючий та релевантний образ пам'яті про минуле у регіоні. Втім, така розвідка, на нашу думку, демонструє широту і перспективу дисциплінарного поля історичної урбаністики.

Одні з перших муралів у місті з'явилися у 2008 р. під час реалізації проєкту Муніципальної галереї «Пушкін на Пушкінській і Гоголь на Гоголя». Їх створили провідні українські художники, харків'яни Р. Мінін

Мурали Харкова

№	Назва, хто/що зображений/о	Рік	Наратив	Агентність	Чому присвячено	Гендер
1	«Гоголь на Гоголя»	2008	Національний	Громада		Чол.
2	Т. Шевченко, О. Пушкін	2010	Національний, радянсько-ностальгійний	Міська влада		Чол.
3	В. Гризодубова	2013	Радянсько-ностальгійний, регіональний	Міська влада	70-річчю визволення Харкова від німецької окупації та до Дня міста	Жін.
4	Маршал Жуков на коні	2013	Радянсько-ностальгійний	Міська влада	70-річчю визволення Харкова від німецької окупації та до Дня міста	Чол.
5	К. Шульженко	2013	Радянсько-ностальгійний, регіональний	Міська влада	70-річчю визволення Харкова від німецької окупації та до Дня міста	Жін.
6	П. Набойченко	2013	Радянсько-ностальгійний, регіональний	Міська влада	70-річчю визволення Харкова від німецької окупації та до Дня міста	Чол.
7	Л. Биков	2013	Радянсько-ностальгійний, регіональний	Міська влада	70-річчю визволення Харкова від німецької окупації та до Дня міста	Чол.
8	Ю. Гагарін	2013	Радянсько-ностальгійний	Міська влада		Чол.
9	Л. Ландау	2013	Радянсько-ностальгійний	Міська влада		Чол.
10	Кукла-мотанка	2013	Національний	Громада		Жін.

11	Т. Шевченко	2014	Національний	Міська влада	До 200-ї річниці від дня народження	Чол.
12	Герб України	2015	Національний	Громада		
13	Н. Фатєєва	2016	Радянсько-ностальгійний, регіональний	Міська влада	До Дня міста	Жін.
14	Л. Гурченко	2016	Радянсько-ностальгійний, регіональний	Міська влада	До Дня міста	Жін.
15	Герб Харкова	2016	Регіональний	Громада		
16	Герої Крут	2016	Національний	Громада	До 98-ї річниці події	
17	Успенський собор	2017	Регіональний	Громада, міська влада	До Дня міста	
18	Петриківський розпис	2017	Національний	Міська влада		
19	І. Бугримова	2018	Радянсько-ностальгійний, регіональний	Міська влада		Жін.
20	К. Скрябін	2018	Національний	Громада, міська влада		Чол.
21	І. Дунаєвський	2019	Радянсько-ностальгійний, регіональний	Міська влада		Чол.
22	Вишиванка (орнамент)	2019	Національний	Міська влада		
23	Символи Харкова	2020	Регіональний	Міська влада		
24	«Контррозвідка поруч»	2020	Національний	Громада		

Рис. 1. Мурал «Гоголь на Гоголя»

¹⁵ В воскресенье в Харькове пройдет фестиваль «День одной улицы». Retrieved from <https://www.city.kharkov.ua/ru/news/u-nedilyu-v-kharkovi-proyde-festival-den-odniei-vulitsi-30615.html>.

Рис. 3. Мурал «Олександр Пушкін»

та Г. Зеньківський. Мурали із зображенням М. Гоголя намальовані на будинках обабіч вулиці (рис. 1). Зміна політичної ситуації в країні у 2014 р. підсилила національну складову образу письменника. У 2016 р. під час святкування Дня однієї вулиці – мистецької акції, організованої ініціативною групою «День музики», відбулися традиційний ярмарок, цикл лекцій та екскурсій містом. Організатори акції не порушували популярні у публіцистиці та медіа проблеми національної ідентифікації М. Гоголя. Однак сама ідея фестивалю та обрання конкретної вулиці не були випадковими. Загалом деполітизований, мистецький захід поєднує історію міста із національним дискурсом. Національним, оскільки М. Гоголь входить до пантеону символів української культури. Разом із тим, захід мав чіткий регіональний вимір, який підкреслював особливість та мультикультурність міста. Зокрема, екскурсовод О. Стадник у своєму інтерв'ю наголосив на тому, що «история этой улицы очень показательна в масштабах исторического и культурного облика Харькова... Таким образом, улица Гоголя, по меньшей мере в дореволюционное время, была одной из самых космополитичных в нашем космополитичном городе». Вочевидь, таке визначення міста сподобалось його очільникам, оскільки саме цей фрагмент інтерв'ю було опубліковано на сайті міської ради ¹⁵.

У 2010 р. у місті з'явився перший мурал із зображенням Т. Шевченка (рис. 2). Поява таких і подібних символів у міському просторі, як правило, зумовлена вшануванням «Шевченківських місць». Проте Т. Шевченко у Харкові ніколи не був. Тому поява муралу з його зображенням є символічною дією. Особливим є те, що зображення Кобзаря з'явилося у міському просторі одночасно

Рис. 2. Мурал «Тарас Шевченко»

із зображенням О. Пушкіна (рис. 3), власне, один навпроти одного. Ці зображення розташовані на Белгородському узвозі, де сходяться вулиці Пушкінська та Шевченка – вуличні магістралі, названі на честь національних героїв і символів двох окремих народів, що перебували під дахом однієї імперії. Розміщення поруч цих представників свого часу можна вважати репрезентацією радянсько-

¹⁶ Кравченко, В. (2010). *Харьков/Харків: столица Пограничья*. Вильнюс: Европейский гуманитарный университет, 283.

¹⁷ Див. про це: Черномаз, П. (2012). Еврорегион «Слобожанщина»: становление и роль в развитии украинско-российского трансграничного сотрудничества, *Междисциплинарные исследования в науке и образовании: Экономические науки, 1*. Retrieved from <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/6669>.

¹⁸ Портрет Гризодубовой величиной с дом – на Московском проспекте. Retrieved from <https://www.mediaport.ua/portret-grizodubovoy-velichinoy-s-dom-na-moskovskom-prospekte>.

го дискурсу «братніх народів», концепту пограниччя регіону. До речі, за висновками В. Кравченка, українсько-російський кордон у межах Харківщини після розпаду СРСР не мав конфліктогенного потенціалу ¹⁶. Зауважимо, що на початку 2000-х рр. політичні еліти Харкова та Белгорода активно шукали шляхи співпраці, зокрема було створено міжрегіональний проєкт «Єврорегіон «Слобожанщина» ¹⁷. До цього проєкту була залучена й академічна спільнота. Упродовж 2009–2013 рр. проводили студентські наукові школи на тему «Історико-культурна спадщина Єврорегіону “Слобожанщина”». Отже, поява муралів із зображенням Т. Шевченка та О. Пушкіна є логічною у контексті міжрегіональних ініціатив 2003–2013 рр.

Сім муралів міста, що мають ідеологічне семантичне навантаження, з'явилися у 2013 р. Їх поява зумовлена активністю міської ради, яка в той час була провідним агентом пам'яті. У 2013 р. Харків відзначав 70-річчя визволення від німецької окупації. Очільники міста ініціювали проєкт «Гордость Харькова», в межах реалізації якого у місті з'явилися мурали із зображенням харків'ян, життя та творчість яких безпосередньо пов'язані з подіями «Великої Вітчизняної війни». У центрі міста розташовані портрети льотчиці, першої жінки-героя СРСР В. Гризодубової ¹⁸ (рис. 4) та співачки К. Шульженко (рис. 5).

Рис. 4. Мурал «Валентина Гризодубова»

Рис. 5. Мурал «Клавдія Шульженко»

Рис. 6. Мурал «Георгій Жуков»

¹⁹ Одну из стен харьковского дома украсил маршал Жуков на вальсирующем коне. Retrieved from <https://www.057.ua/news/706954/odnu-iz-sten-harkovskogo-doma-ukrasil-marsal-zukov-na-valsiruusem-kone-fotofakt>.

²⁰ В Харькове туристов «удивил» мурал с «георгиевской ленточкой». Retrieved from <https://kh.depo.ua/rus/kh/u-harkovi-turistiv-zdivuvav-mural-iz-georgiyivskoyu-strichkoju-foto-20171129684617>.

²¹ Мурал Леониду Быкову. Retrieved from <https://mural.kh.ua/bykov/>.

Ці зображення є найбільш нейтральними, хоча й відповідають головним канонам радянсько-ностальгійного дискурсу. Ідеологічно марковане й відверто невіддале з художнього погляду зображення Г. Жукова (рис. 6) на коні на тлі святкового салюту ¹⁹ розміщено на околиці міста. Прикметно, що «негативної преси» це зображення не збрало. Вочевидь, причиною інформаційного штилю було віддалене від центру міста розташування. Ще один мурал у межах проекту «Гордость Харькова» присвячено П. Найбойченку (рис. 7), герою СРСР.

Рис. 7. Мурал «Петро Набойченко»

Воїна зображено із георгіївською стрічкою ²⁰. Одним із символів Харкова є режисер та актор Л. Биков (рис. 8), який став відомим після фільму «В бой идут одни

Рис. 8. Мурал «Леонід Биков»

старики». Мурал із його зображенням розташовано у самому центрі міста ²¹. Отже, зазначені образи репрезентують поєднання радянсько-ностальгійного та регіонального дискурсів. Радянськість виявляється у виборі героїв та контексті появи – 70-річчя від дня визволення міста. Поява цих муралів свідчить про те, що міські еліти у 2013 р. повністю перебували під впливом радянсько-ностальгійного дискурсу, із домішками регіоналізму.

Рис. 9. Мурал «Юрій Гагарін»

Цього ж році у місті з'явилися мурали, що ілюструють здобутки радянської науки, – присвячені Ю. Гагаріну (рис. 9)²² та Л. Ландау (рис. 10)²³.

Рис. 10. Мурал «Лев Ландау»

Рис. 11. Мурал «Лялька-мотанка»

Події, що сталися в Україні у 2014 р., загострили питання ідентичності й культури пам'яті. У Харкові з'явився другий мурал із зображенням Т. Шевченка (рис. 12), що є

Рис. 12. Мурал «Тарас Шевченко»

²² Мурал Юрій Гагарин. Retrieved from <https://mural.kh.ua/gagarin/>.

²³ Фотофакт: тепер за ХТЗ слідит Лев Ландау. Retrieved from https://kh.vgorode.ua/news/dosuh_y_eda/184658-fotofakt-teper-za-khtz-sledyt-lev-landau.

²⁴ Украинская кукла-мотанка. Retrieved from <https://mural.kh.ua/kukla-motanka/>.

Лише один із семи муралів, що з'явилися у просторі Харкова у 2013 р., репрезентує українську національну ідентичність міста. Це зображення ляльки-мотанки (рис. 11), яке створив французький художник Ж. Маллан у межах заходу «Французька весна», організованого Посольством Франції в Україні та Французьким інститутом в Україні²⁴. Цей приклад демонструє, що українська ідентичність вбрана у шати класичного етнографізму XIX ст. і певною мірою дисонує з гаслами про Харків як сучасне місто молоді тощо.

²⁵ Мурал Тарас Шевченко. Retrieved from <https://mural.kh.ua/shevchenko/>.

²⁶ В Харькове появилось 15-метровое патриотичное граффити. Retrieved from <https://www.newsroom.kh.ua/news/v-harkove-poyavilos-15-metrovoe-patriotichnoe-graffiti>.

²⁷ Багатоповерхівку в Харкові прикрасив барвистий мурал. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/ua/regions/kharkov/mnogoetazhku-v-harkove-ukrasil-krasochnyy-mural-744255.html>.

Рис. 14. Мурал «Наталья Фатеева»

найбільшим портретом Кобзаря²⁵. Його було створено до 200-ї річниці з дня народження поета. В такий спосіб Харків продемонстрував належність до українського національного проекту. Зазначимо, що громадські активісти, міська еліта, коли йдеться про образ «Український Харків», згадують лише хрестоматійного Т. Шевченка. Натомість не згадують представників української літератури і мистецтва, які проживали у будинку «Слово» в Харкові. Вони зробили значний внесок у розвиток української модерної культури і напряду пов'язані з міським простором. Більшість цих митців були репресовані у 1930-х рр., тож «пригадування» про них може вступати у конфлікт із радянсько-ностальгійним дискурсом. Образ Т. Шевченка, який експлуатується у Харкові для маркування останнього як українського міста, за змістом – це радянізований образ Кобзаря у середовищі селянства. Все це ще раз підтверджує домінантність радянсько-ностальгійного дискурсу і загальну тенденцію до уникання політизації і конфронтації різних версій минулого у просторі Харкова.

У 2015 р. така тенденція зберіглася. Однак, з огляду на політичну ситуацію в країні і великий суспільний інтерес, на тлі недопущення проросійського сценарію та створення ХНР, простір міста збагатився ще одним національним символом – гербом України (рис. 13)²⁶.

Рис. 13. Мурал «Герб України»

У 2016 р. відбулося стрімке збільшення кількості муралів у місті. Якщо упродовж 2014–2015 рр. у Харкові з'явилося два семантично навантажені мурали, то у 2016 р. – чотири. Вони репрезентують радянський ностальгійний (2), регіональний (1) та національний (1) наративи.

Зокрема, у місті створили мурал із зображенням Н. Фатеевої (рис. 14). Глава адміністрації Московського району Харкова О. Товкун підкреслив, що актриса є харків'янкою, яка «знімалася в легендарних фільмах, її пам'ятають і люблять». Її портрет мав стати «подарунком для всіх до Дня міста»²⁷. Зображення відомої у СРСР актриси є відлунням фантомного болю Харкова, яке він відчуває, знову опинившись на порубіж-

Рис. 15.
Мурал
«Людмила
Гурченко»

жі. Міські еліти в такий спосіб намагаються нагадати усім, що Харків був у *core* радянського проєкту, який досі «пам'ятають і люблять». Цю візію минулого уособлює також відома актриса Л. Гурченко (рис. 15). Зазначимо, що у новинах було акцентовано на тому, що мурал із її зображенням створено на будинку, у якому актриса пережила окупацію²⁸. Це спроба влади вписати загалом деполітизовану постать Л. Гурченко у річище радянського нарративу. Зображення, що символізують регіональний нарратив, з'явилися у місті за ініціативи небайдужих харків'ян (рис. 16)²⁹.

Рис. 17. Мурал «Герої Крут»

Вартий окремої уваги мурал на честь героїв Крут (рис. 17), що з'явився у місті у 2016 р. до 98-ї річниці бою під Крутами. За свідченням журналістів, «ініціаторами створення муралу виступили бійці “Азову” і “Східного корпусу”, які служили в зоні АТО»³⁰. Вочевидь, зображення воїнів, що загинули у битві із радянськими військами, є інструменталізацією історичних подій. Річниця події не ювілейна, сама подія ніяк не пов'язана з Харковом. Тому можна констатувати, що це є спробою вписати Харків до національного нарративу, продемонструвати перебування міста у *core* українського політичного проєкту.

Наступного року така тенденція продовжилася: у міському просторі з'явилися два семантично навантажені мурали, що репрезентують регіональний і національний на-

²⁸ На доме в Харькове нарисовали портрет Людмилы Гурченко. Retrieved from <https://www.city.kharkov.ua/ru/news/na-budinku-v-kharkovi-namalyuvali-portret-lyudmili-gurchenko-32899.html>.

²⁹ Гигантский герб Харькова появился на Новгородской. Retrieved from <https://redpost.com.ua/photo/culture/1181274.html>.

³⁰ У Харкові створили мурал на честь героїв Крут. Retrieved from https://espresso.tv/news/2016/01/29/u_kharkovi_stvoryly_mural_na_chet_geroyiv_krut.

Рис. 16. Мурал «Герб Харкова»

Рис. 18. Мурал «Успенський собор»

Рис. 19. Мурал «Петриківський розпис»

³¹ В Харькове появиться мурал с изображением Успенского собора. Retrieved from <https://www.mediaport.ua/v-harkove-poyavitsya-mural-s-izobrazheniem-uspenskogo-sobora>.

³² Гігантський мурал в стилі петриківського розпису з'явиться в Харкові. Retrieved from <https://www.slk.kh.ua/news/kultura/gigantskij-mural-v-stili-petrikivskogo-rozpisu-zyavitsya-v-kharkovi.html>.

³³ Возле цирка: в Харькове появил-ся мурал с портретом дрессировщицы. Retrieved from <https://kh.vgorode.ua/news/sobytyia/371496-voztse-syrka-v-kharkove-poiavylsia-mural-dressirovschytse-yrune-buhrymovoi>.

ративи. На першому зображено Успенський собор (рис. 18) – одну з найстаріших кам'яних будівель міста ³¹, на другому – петриківський розпис (рис. 19), символ народного мистецтва ³². Зауважимо, що петриківка як вид декоративного малярства характерний для центрального Подніпров'я, є типовим маркером українськості. Натомість апологети національного дискурсу в Харкові не апелюють до специфічного орнаменту вишивки, властивого саме Слобожанщині, – білим

по білому. Хоча актуалізація цього могла б із легкістю поєднати національний та регіональний наративи.

У 2018 р. знову бачимо відтворення радянського та національного образів Харкова. Зокрема, на одному з будинків, розташованих біля міського цирку, з'явилося зображення І. Бугримової (рис. 20) ³³. Критерії вибору персоналії є типовими для Харкова – уродженка й мешканка Харкова, відома на загальносоюзному рівні. Винятком із

Рис. 20.
Мурал
«Ірина
Бугримова»

³⁴ У Харкові з'явився мурал з Кузьмою Скрыбіним. Retrieved from <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/u-kharkovi-zyavivsyia-mural-z-kuzmoiu-skryabinim-38875.html>.

³⁵ Мурал И. О. Дунаевскому в Харькове. Retrieved from <https://gatta-bianka.livejournal.com/532888.html>.

³⁶ У Харкові заради піару Кернеса знищили мурал із Нобелівським лауреатом. Retrieved from <https://kh.depo.ua/ukr/kh/u-kharkovi-zaradi-piaru-kernesa-znishchili-mural-iz-nobelivskim-laureatom-202007141188071>.

цього правила є образ львів'янина К. Скрыбіна (рис. 21), розташований у центрі міста біля філармонії. Біографія і творчість співака не пов'язані з Харковом. Його портрет було створено в межах Другого фестивалю графіті Kharkiv Mural Fest, що проводився під патронатом мера міста Г. Кернеса ³⁴. Патріотична позиція та волонтерська діяльність, популярність і трагічна смерть артиста вписали його до пантеону творців «нової України». Поява його образу у просторі міста є символічним проявом небайдужості Харкова до сучасного національного українського проєкту.

Рис. 21. Мурал «Кузьма Скрыбін»

У 2019–2020 рр. можемо спостерігати ослаблення радянського дискурсу. Зокрема, із п'яти муралів із символічним змістом до

радянського нарративу можна віднести лише зображення композитора І. Дунаєвського (рис. 22) ³⁵. Зауважимо, що інколи сюжети з регіональної історії, історії Харкова для чинної влади є більш значущими, ніж радянські. Приміром, під час передвиборчої кампанії на посаду мера міста, за ініціативи тодішнього керманіча, було знищено мурал Л. Ландау, а на тому самому місці створено зображення символів Харкова (рис. 23) ³⁶. Образ

Рис. 22. Мурал
«Ісаак Дунаєвський»

Рис. 23. Мурал «Успішний Харків»

Рис. 24. Мурал «Вишиванка»

Рис. 25. Мурал «Контррозвідка поруч»

Л. Ландау відповідав усім канонам регіональної культури пам'яті: він працював у Харкові, був відомим у СРСР та у всьому світі. Втім, наголос на регіоналізмі та досягненнях сучасного міста для його очільників виявився важливішим. Інші мурали символізують залучення Харкова до національної культури (рис. 24)³⁷, актуалізують проблему україно-російського протистояння на сході України (рис. 25)³⁸.

поєднання дискурсів, які по суті є взаємозаперечними.

Рис. 26.
Мурал
«Сергій
Моторний і
Олександр
Лавренко»

Отже, аналіз муралів як медіаторів певного образу минулого у просторі Харкова засвідчив, що із 24 зображень, створених упродовж 2008–2020 рр., які мають яскраво виражене ідеологічне забарвлення, 13 демонструють належність Харкова до регіонального дискурсу, 12 – радянського, 10 – національного. Можемо констатувати, що у 2008–2013 рр. у міському просторі переважно з'являлися мурали, що репрезентують радянсько-ностальгійний дискурс, який часто поєднується із регіональним. Зображення є персоніфікованими. Одним із критеріїв відбору зображень була успішність діячів на загальносоюзному рівні. В такий спосіб міська влада, що зазвичай була ініціатором їх створення, конструювала образ Харкова

³⁷ Шевченко, вишиванка, птаці: в Харкові з'явився новий мурал. Retrieved from https://kh.vgorode.ua/news/dosuh_y_eda/410200-za-99-000-v-kharkove-poiavytsia-novyi-mural.

³⁸ «Контррозвідка поруч»: У Харкові з'явився мурал для дипломатів Путіна. Retrieved from <https://kh.depo.ua/ukr/kh/kontrrozvidka-poruch-u-kharkovi-zyavivsya-mural-dlya-diplomativ-putina-202006111173434>.

³⁹ Під Харковом створили мурал в честь загиблих воїнів. Retrieved from <https://rubryka.com/2019/08/16/mural-lozova/>.

У 2019 р. було створено мурал у Лозувій, що є типовим містом Харківської області. Під час аналізу муралів у міському просторі Харкова ми бачили поєднання радянського та регіонального дискурсів; національний, як правило, не об'єднувався з іншими, навіть із регіональними. Тому нетиповим є зображення у м. Лозова двох воїнів, які загинули: один – у лавах радянської армії в Афганістані, другий – у складі української армії під час АТО (рис. 26)³⁹. Цей приклад свідчить про можливість на регіональному рівні

як успішного міста. Від 2014 р. у місті почали з'являтися мурали із зображенням загальнонаціональних символів, що можна інтерпретувати як спробу вписати Харків до національного нарративу, продемонструвати перебування міста у *core* українського політичного проєкту. Зазначимо, що національний нарратив майже ніколи не поєднується з регіональним. Утім, зафіксовано випадки, коли радянсько-ностальгійний, регіональний і національний дискурси поєднувалися в одному зображенні.

References

Aleksandrov, Ye. (2003). *Opyt rassmotreniya teoreticheskikh i metodologicheskikh problem vizual'noy antropologii*. Moskva [in Russian].

Avanesov, S. Chto možno nazvat' vizual'noy semiotikoy? *Praksema. Problemy vikhual'noy semiotiki*, 1, 10–22 [in Russian].

Bahatopoverkhivku v Kharkovi prykrasyv barvy-styy mural. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/ua/regions/kharkov/mnogoetazhku-v-harkove-ukrasil-krasochnyy-mural-744255.html> [in Ukrainian].

Bozhenko, A. (2020). Stolychnyy Kharkiv: utopiya, konstruktyvizm, pamyat' (1919–1934 rr.). *City History, Culture, Society*, 8, 36–44 [in Ukrainian].

Chernomaz, P. (2012). Yevroregion “Slobozhan-shchina”: stanovleniye i rol' v razvitii ukrainsko-rossiyskogo transgranichnogo sotrudnichestva. *Mezhdistyplinarnyye issledovaniya v nauke i obrazovanii: Ekonomicheskyye nauki*, 1. Retrieved from <http://ekhnur.univer.kharkov.ua/handle/123456789/6669> [in Russian].

Fotofart: teper' za KHTZ sledit Lev Landau. Retrieved from https://kh.vgorode.ua/news/dosuh_y_eda/184658-fotofakt-teper-za-khtz-sledyt-lev-landau [in Russian].

Hihantskyy mural v styli petrykivs'koho rozpysu z'yavyt'sya v Kharkovi. Retrieved from <https://www.slk.kh.ua/news/kultura/gigantskij-mural-v-stili-petrikivskogo-rozpisu-zyavitsya-v-kharkovi.html> [in Ukrainian].

Hihantskyy herb Khar'kova poyavlytsya na Novhorodskoy. Retrieved from <https://redpost.com.ua/photo/culture/1181274.html> [in Russian].

Kas'yanov, H. (Ed.). (2018). *Polityka i pam'yat'. Dnipro – Zaporizhzhya – Odesa – Kharkiv. Vid 1990-kh do s'ohodni*. Lviv [in Ukrainian].

“Kontrrozvidka poruch”: U Kharkovi z'yavyvsya mural dlya diplomativ Putina. Retrieved from <https://kh.depo.ua/ukr/kh/kontrrozvidka-poruch-u-kharkovi-zyavivsyia-mural-dlya-diplomativ-putina-202006111173434> [in Ukrainian].

Kravchenko, V. (2010). *Khar'kov/Kharkiv: stolytsa Pohranych'ya*. Vyl'nyus: Evropeyskyy humanyarnyy unyversytet [in Russian].

Kul'turnyy proyekt “P'yaty Kharkiv” rozpochynaye novyy sezon. Retrieved from <https://kharkivoda.gov.ua/news/104979> [in Ukrainian].

Kovalevs'ka, O. (2018). Vizual'ni studiyi. In V. Smoliiy (Ed.), *Narysy z sotsiokul'turnoyi istoriyi ukrayins'koho istoriyepysannya: subdystyplinarni napryamy* (pp. 119–184). Kyiv.

Mural Leonidu Bykovu. Retrieved from <https://mural.kh.ua/bykov/> [in Russian].

Mural Taras Shevchenko. Retrieved from <https://mural.kh.ua/shevchenko/> [in Russian].

Mural Y. O. Dunaevskomu v Khar'kove. Retrieved from <https://gatta-bianka.livejournal.com/532888.html> [in Russian].

Mural Yuriy Gagarin. Retrieved from <https://mural.kh.ua/gagarin/> [in Russian].

Musiyezdov, O. (2011). Identyfikatsiya Kharkova: dosvid konstruyuvannya obrazu mista. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kul'turolohichnyy zbirnyk*, 15, 217–234 [in Ukrainian].

Na dome v Khar'kove narysovaly portret Lyudmyly Hurchenko. Retrieved from <https://www.city.kharkov.ua/ru/news/na-budinku-v-kharkovi-namalyuvali-portret-lyudmili-gurchenko-32899.html> [in Russian].

Odnu iz sten khar'kovskogo doma ukrasil marsal Zhukov na val'siryushchem kone. Retrieved from <https://www.057.ua/news/706954/odnu-iz-sten-harkovskogo-doma-ukrasil-marsal-zukov-na-valsiruusem-kone-fotofakt> [in Russian].

Pid Kharkovom stvoryly mural v chest' zahyblykh voyiniv. Retrieved from <https://rubryka.com/2019/08/16/mural-lozova/> [in Ukrainian].

Portret Grizodubovoy velichinoy s dom – na Moskovskom prospekte. Retrieved from <https://www.mediaport.ua/portret-grizodubovoy-velichinoy-s-dom-na-moskovskom-prospekte> [in Russian].

Posokhov, S. (2017). Profesiyni istoryky i polityka pam'yati v kharkivs'komu rehioni (doba nezalezhnoyi Ukrayiny). In *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istoriyi Ukrayiny* (pp. 277–291). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Samyye krasivyye i kreativnyye muraly, art-ob'yekty i graffiti Khar'kova. Retrieved from <https://mural.kh.ua/> [in Russian].

Shevchenko, vyshyvanka, ptytsy: v Khar'kove poyavylsya novyy mural. Retrieved from https://kh.vgorode.ua/news/dosuh_y_eda/410200-za-99-000-v-kharkove-poiavylsia-novyi-mural [in Russian].

Shtompka, P. (2007). *Vizual'naya sotsiologiya. Fotografiya kak metod issledovaniya*. Moskva [in Russian].

Top-12 muralov Khar'kova. Retrieved from <https://mykharkov.info/news/top-12-muralov-harkova-10027.html> [in Russian].

U Kharkovi stvoryly mural na chest' heroyiv Krut. Retrieved from https://espreso.tv/news/2016/01/29/u_

kharkovi_stvoryly_mural_na_chet_geroyiv_krut [in Ukrainian].

U Kharkovi zarady piaru Kernesa znyshchyl mural iz Nobelivs'kym laureatom. Retrieved from <https://kh.depo.ua/ukr/kh/u-kharkovi-zaradi-piaru-kernesa-znishchili-mural-iz-nobelivskim-laureatom-202007141188071> [in Ukrainian].

U Kharkovi z'yavyvsya mural z Kuz'moyu Skryabinym. Retrieved from <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/u-kharkovi-zyavivsya-mural-z-kuzmoyu-skryabinim-38875.html> [in Ukrainian].

Ukrainskaya kukla-motanka. Retrieved from <https://mural.kh.ua/kukla-motanka/> [in Russian].

V Khar'kove poyavilos' 15-metrovoe patryotichnoe hrffyty. Retrieved from <https://www.newsroom.kh.ua/news/v-harkove-poyavilos-15-metrovoe-patriotichnoe-graffiti> [in Russian].

V Khar'kove poyavyt'sya mural s yzobrazhenyem Uspenskoho sobora. Retrieved from <https://www.mediaport.ua/v-harkove-poyavitsya-mural-s-izobrazheniem-uspenskogo-sobora> [in Russian].

V Khar'kove turistov "udivil" mural s "georgiyevskoy lentochkoy". Retrieved from <https://kh.depo.ua/rus/kh/u-harkovi-turistiv-zdivuvav-mural-iz-georgiyevskoyu-strichkoyu-foto-20171129684617> [in Russian].

V voskresen'ye v Khar'kove proydet festival "Den' odnoy ulitsy". Retrieved from <https://www.city.kharkov.ua/ru/news/u-nedilyu-v-kharkovi-proyde-festival-denodniei-vulitsi-30615.html> [in Russian].

Vozle tsyrka: v Khar'kove poyavylsya mural s portretom dressyrovschchysy. Retrieved from <https://kh.vgorode.ua/news/sobytyia/371496-voze-tsyrka-v-kharkove-poiavylsia-mural-dressyrovschchytse-yryne-buhrymovoi> [in Russian].

Zamyatin, D. (2010). Gumanitranaya geografiya: predmet izucheniya i osnovnyye napravleniya razvitiya. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost'*, 4, 126–138 [in Russian].

Roman Liubavskiy

MURALS OF KHARKIV: SPACE, MEMORY, HISTORICAL POLITICS

The article analyzes the murals of Kharkiv that appeared in the city during 2008–2020. They are considered as mediators of historical memory, retransmitting various narratives/discourses: Soviet-nostalgic, regional, national. 24 art objects located in the urban space have been analyzed, the context of their creation, the practice of their instrumentalization by various agents of historical memory have been revealed.

The city authorities are the initiators of the appearance of murals representing the Soviet-nostalgic discourse. Most of these images appeared in the city in 2013, on the eve of the celebration of the City Day and the celebration of the 70th anniversary of liberation from German occupation. The city leaders initiated the Pride of Kharkiv project, in the framework of which in the city appeared murals depicting Kharkiv residents, whose life and work are directly connected with the events of the Great Patriotic War. Among them are V. Grizodubova, G. Zhukov, K. Shulzhenko, P. Naboychenko. These and other images illustrate the Soviet-nostalgic and regional dimensions of the city's public space. They are often combined with each other, latently or directly actualizing the phantom pains of the "first capital". Such images are always personalized. Criteria for choosing a person include being a native and resident of Kharkiv, known at the All-Union level (L. Gurchenko, I. Bugrymova, etc.).

Since 2014, in the city we have observed the appearance of images of nationwide symbols, which can be interpreted as an attempt to fit Kharkiv into the national narrative, to demonstrate the city's presence in the core of the Ukrainian political project. Such murals are personalized and abstract-symbolic (T. Shevchenko, Krut's warriors-heroes, the coat of arms of Ukraine, Petrykivka painting, vyshyvanka (embroidered shirt) (ornament), motanka doll, etc.). The initiators of the creation of these murals are the city authorities and the city community. It should be noted that the national narrative was almost never combined with the regional one. However, there are cases when Soviet-nostalgic, regional and national discourses were projected in one image. Thus, there is a mural depicting both soldiers who died during the war in Afghanistan and during the anti-terrorist operation. This may indicate the multi-layered historical memory of the region's inhabitants.

To sum up, the analysis of murals as mediators of a certain image of the past in space of Kharkiv showed that out of 24 murals created during 2008-2020, which have a pronounced ideological coloring, 13 retransmit the Soviet-nostalgic narrative in Kharkiv, 12 – regional, 10 – national.

Keywords: murals, Kharkiv, public space, historical politics.